

РЕТРОСПЕКТИВНА ДІЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЗАЄМОДІЇ З ВЕРХОВНИМ СУДОМ

**ШЕСТОПАЛ Кіра Єгорівна - аспірант кафедри Конституційного права
України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

ORDIC: 0000-0002-1323-4792

УДК 342.565.2:347.991

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.42>

У статті розглядається питання ретроспективної дії рішень Конституційного Суду України в розрізі їх взаємодії з судовою практикою Верховного Суду. Особлива увага звертається на аналіз юридичної природи рішень Конституційного Суду, що мають зворотню дію в часі, та їх вплив на принцип правової визначеності. Розглядаються ключові проблеми, що виникають у зв'язку з ретроспективним застосуванням таких рішень, зокрема, вплив на стабільність правовідносин та права людини. Проаналізована судово-практика та підходи Верховного Суду до виконання рішень Конституційного Суду, що мають зворотню дію в часі. Окреслено основні точки напруги у взаємодії двох судових інституцій та їхній вплив на правозастосування. З метою уникнення юридичної невизначеності, захисту конституційних прав громадян та забезпечення верховенства права запропоновано шляхи гармонізації практики цих судів.

Ключові слова: ретроспективна дія, Конституційний Суд України, Верховний Суд, зворотня дія в часі, судово-практика, верховенство права, конституційні права.

Постановка проблеми

У науковому просторі вже тривалий час обговорюється питання про юридичну природу рішень Конституційного Суду України (далі – КСУ) та Верховного Суду (далі – ВС). Поточна судово-практика свідчить про тенденцію заміни змісту норми процесуального законодавства, щодо можливості перегляду справи на підставі рішення КСУ. Верхо-

вний Суд підтримує позицію сталої судової практики, в якій неоднозначно надає тлумачення рішенням Конституційного Суду України в контексті зворотної дії в часі.

З одного боку це загрожує порушенню балансу між двома інституціями та підриває принцип юридичної визначеності. Верховний Суд, по суті, надає власну оцінку чітко сформульованим законодавчим положенням, що може здатись виходить за межі їх повноважень, що може призвести до однополярності у правозастосуванні. Дана динаміка потребує додаткового аналізу, з погляду верховенства права, юридичної визначеності та взаємодії між цими двома найважливішими судовими інституціями в Україні.

Стан дослідження проблеми

Основний масив досліджень присвячено питанням природи та сутності рішень КСУ, його юридичних позицій, окремих думок суддів КСУ тощо. Верховний Суд, особливо Велика Палата Верховного Суду, активно здійснює свою діяльність щодо формування усталеної судової практики. Через особливий високий статус цього судового органу – у своїх постановках касаційний суд надає юридичну оцінку природі рішень Конституційного суду України. На даному етапі розвитку доречним буде здійснити правовий аналіз цих постановок Верховного Суду та юридичної природи Конституційного Суду України як окремого органу, правової природи дії його рішень та його взаємодії з Верховним Судом на сучасному етапі.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження встановлюється отримання певного уявлення, щодо сучасної природи Конституційного Суду України та його взаємодії з Верховним Судом, що своєю чергою дозволить розвинути межі розуміння цілей і завдання інституту конституційної скарги.

Аналіз буде здійснюватися не з погляду чинного законодавства України відносно юридичної природи рішень Конституційного Суду України, а буде проводитись аналіз його сутнісних характеристик через аналіз судової практики Верховного Суду та Конституційного суду України, що надасть можливість розглянути це питання більш системно та об'ємно.

Виклад основного матеріалу

Практику відтермінування втрати чинності неконституційними положеннями було запроваджено КСУ у 2019 році [1] та досі не був прямо передбачений у законодавстві, і це стало предметом дискусій. Зазвичай, рішення КСУ не мають зворотної дії в часі. Відсутність зворотної дії в часі є досить важливою для забезпечення юридичної визначеності, оскільки надання судовим рішенням зворотної дії в часі може порушити принцип стабільності та остаточності рішень у правовій системі.

Відповідно до процесуальних норм, які набули чинності в рамках судової реформи 2017 року (ст. 320-325 ГПК, ст. 423-429 ЦПК, ст. 361-369 КАСУ, ст. 459-467 ЦПК), перегляд судових рішень за виключними обставинами можливий, якщо КСУ визнає певний закон або його положення неконституційними/конституційними і вони були застосовані в судовому рішенні, якщо рішення суду ще не виконане. Проте на практиці суди часто використовують принцип відсутності зворотної дії рішень КСУ в часі, адже це прямо передбачено ч. 2 ст. 152 Конституції України. Тобто рішення КСУ не впливає на ситуацію, яка існувала до ухвалення цього рішення, якщо інше не передбачено законом.

В результаті, навіть після визнання окремих положень неконституційними, суди можуть відмовляти у перегляді справи,

мотивуючи це відсутністю підстав для зміни вже ухвалених рішень. Наприклад, у справі № 1640/2346/18 Полтавський окружний адміністративний суд відмовив у застосуванні нових правил, адже рішення Конституційного Суду має лише перспективну дію [2].

Правова природа Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Як відзначає О. Панкевич, дедалі більше уваги приділяється ідеї існування четвертої гілки влади – контрольної, до якої належить і Конституційний Суд України [3]. Сучасні дослідники розглядають Конституційний Суд України як органічне поєднання функціонального та інституційного аспектів його діяльності, де він виступає не лише як орган судового контролю, а й як важливий учасник політичного процесу, що має важливе значення для всього правового середовища.

Тут варто враховувати два аспекти функціонування Конституційного Суду України: публічний та індивідуальний. Публічний аспект означає, що рішення Конституційного Суду може мати наслідки для широкого кола осіб, навіть якщо вони не є безпосередніми учасниками справи. Індивідуальний аспект полягає в тому, що рішення Суду може також мати конкретні особисті наслідки для заявника, який оскаржував певний акт чи правове положення.

У даному контексті важливим нюансом є думка Річарда А. Познера про те, що Конституційний Суд має формуватися з суддів, призначених на посади безстроково. Познер відзначає, що такий суд, навіть якщо він працює за застарілим і нечітко визначеним статутом, може суттєво впливати на політичний процес, якщо судді діятимуть як звичайні судді, а не як політичні фігури [4]. Це збігається з позицією Р. Алексі, який вказує на те, що Конституційний Суд часто виступає як рефлексивна інстанція в політичному процесі, яка відіграє певну роль у формуванні політичних реалій і навіть впливає на політичні рішення [5].

Таким чином, Конституційний Суд України є важливим елементом не тільки правової, а й політичної системи країни, оскільки його рішення мають далекосяжні наслідки для регулювання правовідносин, політичних процесів та формування державної політики.

Юрисдикція Конституційного Суду – це надане Конституцією право органу конституційної юрисдикції, наділеному винятковими повноваженнями, встановлювати конституційність актів вищих органів влади, досліджувати через виявлення змісту конституційних норм, положень, конституційно-правових явищ (здійснювати тлумачення) та забезпечувати охорону Конституції, вирішуючи спірні правовідносини, які виникають у практичній діяльності суб'єктів права. КСУ має дуалістичну природу, поєднуючи в собі ознаки політичного органу та органу правосуддя (встановлює справедливість), при цьому не вирішуючи правовий спір по суті на відміну від Верховного Суду.

Щодо природи повноважень Верховного Суду, то в західноєвропейській доктрині судоустрою існують наступні постулати: по-перше, суд, який очолює судову систему, розглядає справи у касаційному порядку і нерідко прямо називається касаційним (розгляд у такому суді не є обов'язковим, а здійснюється лише в окремих випадках з метою правильного розуміння і застосування законів для забезпечення єдності судової практики та розвитку права); по-друге, жоден суд в системі судоустрою не має повноважень із розгляду справ у касаційному порядку; по-третє, тільки у конституційному акті закріплюються інші повноваження найвищого суду, відмінні від касаційних [6].

У Рішенні від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023 Конституційний Суд України виснував, що „Верховний Суд як суд касаційної інстанції у цивільних справах із перегляду в касаційному порядку судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, має виконувати повноваження щодо усунення порушень норм матеріального та/або процесуального права, виправлення судових помилок і недоліків, а не нового розгляду справи та нівелювання ролі судів першої та апеляційної інстанцій у чиненні правосуддя та розв'язанні цивільних спорів“ (абзац п'ятий підпункту 7.7 пункту 7 мотивувальної частини).

Щодо дії судового рішення в часі. У дослідженнях Кембриджського університету обговорюється три типи тимчасових ефектів конституційних рішень: *ex tunc* (ретро-

активний, коли закон вважається недійсним з моменту його ухвалення), *ex nunc* (застосовується з моменту ухвалення рішення і в майбутньому), та *pro futuro* (відкладений ефект, коли дія закону продовжується до певного часу).

Як правило більшість країн світу дотримуються варіантів *ex nunc* та *pro futuro*, які врівноважують стабільність правової системи та правову визначеність, мінімізуючи ретроспективну дію рішень для захисту легітимних очікувань громадян [7].

Як відзначає Матвеева Ю.І., принцип законних очікувань (*legitimate expectations*), поряд з неможливістю зворотної дії законодавства, є ключовим елементом принципу правової визначеності. Цей принцип походить з німецького права та означає, що рішення органів державної влади не мають суперечити очікуванням, на які покладаються громадяни. Принцип законних очікувань підлягає певним обмеженням: очікування має бути розумним, тобто відповідати реальним сподіванням «обережної людини», та мати законний характер. Крім того, принцип юридичної визначеності становить вимога остаточності судового рішення [8]. І знову ж таки, в цьому контексті захист законних очікувань здійснюється через неможливість ретроспективної дії законодавства. Тобто прийнятий закон не може впливати на відносини, які виникли до його прийняття.

Але що робити у випадку коли законодавство саме містить положення про ретроспективність рішень суду? Якщо законодавство прямо допускає ретроспективне застосування судових рішень, першим кроком є оцінка обґрунтованості та меж такого ретроспективного застосування. Законодавчі акти зі зворотною дією в часі часто обґрунтовуються інтересами суспільної необхідності, але вони повинні бути пропорційними і не порушувати права людини, зокрема принципи юридичної визначеності та законних очікувань. Конституційний Суд України може дати оцінку таким положенням на предмет їх відповідності Конституції (стаття 58), яка забороняє зворотню дію в часі законів, що погіршують становище особи. У більшості демократичних правових систем

суди застосовують зворотню дію в часі лише у випадках, коли це є єдиним засобом для забезпечення справедливості або відновлення порушених прав, але при цьому завжди дотримуються балансу інтересів держави та особи.

Питання застосування ретроспективних норм також підлягає перевірці на предмет відповідності міжнародним стандартам у сфері прав людини. Європейський суд з прав людини визнає зворотню дію в часі припустимою лише тоді, коли вона передбачена законом, має вагомі підстави, відповідає принципу пропорційності та не порушує право на справедливий судовий розгляд (стаття 6 Європейської конвенції з прав людини). У випадку надмірного або необґрунтованого застосування зворотної дії в часі, особи можуть оскаржити такі положення в ЄСПЛ. Таким чином, навіть у разі, якщо законодавство допускає ретроспективне застосування судових рішень, важливо оцінювати його через призму конституційних гарантій та міжнародних зобов'язань України [9].

Тобто зрозуміло, що формулюючи ці конституційні положення, конституціонодавець дотримувався ефекту *ex nunc* (застосовується з моменту ухвалення рішення і в майбутньому).

Рішення та висновки Конституційного Суду [10] є обов'язковими, остаточними і не підлягають оскарженню. Вони є обов'язковими для виконання всіма державними органами, юридичними та фізичними особами і мають пряму дію. Незважаючи на те, що Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ не закріплює визнання актів КСУ як таких, що містять норми права, практика КСУ підкреслює їх важливість як регуляторів суспільних відносин та гарантів стабільності Конституції України.

Характерною особливістю юридичних позицій КСУ є їхній загальний характер, тобто вони стосуються не тільки конкретної справи, а й подібних ситуацій у юридичній практиці [11].

Наслідки взаємодії повноважень. Якщо Верховний Суд не братиме до уваги рішення Конституційного Суду, це може призвести до правового хаосу та підриву верховенства права (правовладдя).

При розгляді Верховним Судом справ, де рішення Конституційного Суду має зворотню дію в часі, він повинен застосовувати норми з урахуванням цього рішення. Конституційний Суд вирішує питання конституційності в рамках захисту основоположних прав, тоді як Верховний Суд займається конкретними спорами на основі матеріального права.

Зворотна дія в часі рішень Конституційного Суду України передбачає, що положення, визнані неконституційними, втрачають чинність з моменту набрання ними чинності або ухвалення. Такий підхід зобов'язує Верховний Суд переглядати судові рішення, ухвалені на підставі таких норм, з метою забезпечення правової визначеності та дотримання принципу верховенства права. Цей підхід зміцнює єдність судової практики та гарантує ефективний захист прав громадян відповідно до конституційних стандартів.

Взаємодія між КСУ та Верховним Судом схожа на відносини між національними судами та Європейським судом з прав людини. Як і рішення КСУ, так і тлумачення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання і впливають на те, як застосовуються правові норми. Це потребує від Верховного Суду коригувати свої підходи до розгляду справ та враховувати позиції КСУ для уникнення суперечностей у тлумаченні законодавства та забезпечення справедливого судочинства.

Верховний Суд дотримується позиції, що рішення КСУ не мають ретроспективної дії, а встановлена неконституційність закону має значення, перш за все, як рішення загального характеру, яким визначається правова позиція для вирішення наступних справ, а не як підстава для перегляду справи із ретроспективним застосуванням нової правової позиції і зміни таким чином стану правової визначеності, вже встановленої остаточним судовим рішенням. Для прикладу можна навести: Постанова КАС ВС від 10.06.2021 року по справі № 813/1208/17 [12], Постанова ВП ВС від 18.11.2020 року по справі № 4819/49/19 (у кримінальній справі) [13], Постанова КГС ВС від 29.10.2019 року по справі № 922/139/18 [14].

З одного боку Верховний Суд притримується позиції усталеної судової практики,

щодо прямої дії рішень КСУ в часі. Таким чином підтримується авторитет остаточності судового рішення та правових очікувань учасників справи. Разом із цим, є чітка норма в процесуальних кодексах, яка дозволяє перегляд остаточного судового рішення за виключними обставинами, зокрема на підставі рішення КСУ, у разі якщо судове рішення не було ще виконано. Ця норма процесуального кодексу вже несе в собі ситуацію за якої рішення КСУ винесене пізніше, аніж остаточне судове рішення. Таким чином ці норми передбачають вимогу застосування лише «невиконаність судового рішення на момент подання заяви про перегляд за виключними обставинами».

За такої виходить ситуація, в якій порушується принцип юридичної визначеності, коли нормам права надається інше тлумачення, аніж передбачено текстом закону, та порушуються правові очікування учасника справи, який здійснює захист своїх порушених інтересів. Тому що, як вже було зазначено вище рішення КСУ мають далекосяжні наслідки для регулювання правовідносин, натомість як Верховний Суд все ж таки є обмеженим рамками конкретної справи, яку він вирішує.

Тому що, якщо ігнорувати положення про перегляд судового рішення на підставі рішення КСУ та підтримуватись лише позицією, що рішення КСУ мають пряму дію у часі та розповсюджується лише на майбутні випадки – певна частина населення залишається незахищеною, так як тоді відбувається дискримінація. У когось виникли правовідносини після рішення КСУ та він має більш вигідну позицію захисту, а той у кого виникли спірні правовідносини до рішення КСУ вже не мають того захисту, на який мають право, адже навіть конкретна процесуальна норма, яка повинна здійснювати захист інтересів учасників справи та націлена на уникнення дискримінації – фактично не працює.

Висновки

Законодавче положення, щодо перегляду справи за виключними обставинами є по суті проявом ретроспективності рішень Конституційного Суду України.

Аналіз позицій Верховного Суду свідчить про те, що він визнає для себе обов'язковість рішень Конституційного Суду України, однак здійснюючи посилання на остаточність судового рішення – відмовляє у перегляді за виключними обставинами на підставі рішення КСУ. Разом із цим, остаточність судового рішення не може характеризуватись поняттям «абсолютність». Остаточність судового рішення Верховного Суду все ж таки є умовною, адже у такому випадку є гарантована можливість звернення особи до Європейського суду з прав людини. Натомість остаточність судового рішення Конституційного Суду України є абсолютною. Це можна назвати однією з ключових відмінностей між цими органами, що одночасно свідчить про рівний і нерівний статус. Крім того, у Верховного Суду є пряма вказівка в процесуальних кодексах на перегляд за виключними обставинами – прийняття рішення КСУ. І в такому випадку, не відіграє ніякої ролі чи це рішення прийнято за конституційною скаргою особи в конкретній судовій справі, або ж це рішення винесено за конституційною скаргою іншої особи.

Можливим розв'язання проблеми перегляду за виключними обставинами на підставі визнання неконституційності законодавчого положення може бути введення три складового тесту, який був сформульований Верховним судом Сполучених Штатів у його рішенні у справі *Chevron Oil Co. проти Huson* у 1971 році. Тест враховує три фактори: 1) чи рішення, яке має бути застосоване без зворотної сили, встановлює новий принцип права, або шляхом скасування явного минулого прецеденту, або шляхом вирішення проблеми першого враження, вирішення якого не було чітко передбачено; 2) якщо, з огляду на мету та наслідки нового правила, ретроспективна операція сприятиме розвитку або уповільненню його дії; і 3) ступінь несправедливості, спричиненої ретроактивним застосуванням, а саме несправедливість або труднощі, які були б спричинені ретроактивним застосуванням. Необхідно підкреслити, що суд розглядає ці фактори на тлі презумпції, що зворотна сила є «переважною нормою».

Література

1. Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 року, № 5-р/2019, справа № 1-17/2018 (5133/16). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2019.pdf
2. Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2019 року, справа № 1640/2650/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86000198>
3. Панкевич О.З., Гаврильців М.Т. Конституційний Суд України: деякі дискусійні питання щодо його місця в сучасному механізмі держави. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 4 (14). С. 12-19. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4271/1/03.pdf>
4. Richard A. Posner, "Foreword: A Political Court" 119 *Harvard Law Review* 32 (2005). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/234107844.pdf>
5. Щербанюк О. Принципи права в аргументації рішень конституційних судів. Вісник Конституційного Суду України, № 5/2021. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/shcherbanyuk_visnyk_ksu_5_2021.pdf
6. Назаров І. Класифікація судових систем європейських держав. Вісник № 1 [64]. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7480/1/Nazarov_198.pdf
7. Constitutional Courts as Positive Legislators: A Comparative Law Study Allan R. Brewer-Cari'as/. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/11656/frontmatter/9781107011656_frontmatter.pdf
8. Матвеева Ю. І. Принцип правової визначеності: у пошуках розуміння. Наукові записки. Том 90. Юридичні науки. URL: <https://core.ac.uk/reader/149245750>
9. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. Вісник Конституційного Суду України, № 5/2021. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/download%20\(11\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/download%20(11).pdf)
10. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року, № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
11. Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці: навч. посіб. для студентів магістратури

вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Г. В. Берченко та ін.]; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2023.

12. Постанова Верховного Суду від 10.06.2021, справа № 813/1208/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97565485>

13. Постанова Верховного Суду від 18.11.2020, справа № 4819/49/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>

14. Постанова Верховного Суду від 29.10.2019, справа № 922/1391/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85327051>

shestopal.kira@ukr.net

RETROSPECTIVE EFFECT OF THE CONSTITUTIONAL COURT'S DECISIONS THROUGH THE PRISM OF INTERACTION WITH THE SUPREME COURT

The article examines the legal consequences and challenges associated with the retrospective effect of the Constitutional Court's decisions in Ukraine through the prism of interaction with the Supreme Court. In the academic environment, the legal nature of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine (CCU) and the Supreme Court (SC) has been thoroughly studied, with both institutions being considered as equal but different in their functions. The CCU primarily provides constitutional oversight, while the SC ensures the unity of judicial practice. However, recent changes in the SC's practice indicate a tendency for the court to take over the functions traditionally assigned to the CCU. This shift, especially in the interpretation and application of the retrospective effects of CCU decisions, raises concerns about the balance of powers and legal certainty that underpins Ukraine's judicial system.

The analysis highlights cases where the Supreme Court reinterpreted or limited the timeframe of the Constitutional Court's decisions, effectively encroaching on the CCU's exclusive jurisdiction. This phenomenon is seen

as a deviation from the established principle of separation of powers and the envisaged legal framework, where the decisions of the Constitutional Court are binding and final. Such actions of the Supreme Court not only undermine the authority of the CCU, but also set a precedent that could destabilize the balance between the two courts. In addition, such an encroachment risks undermining public confidence in the judiciary and complicates the implementation of the principle of legal certainty, as contradictory interpretation of CCU decisions may lead to inconsistent legal consequences.

The study emphasizes the need for a clear delineation of powers and responsibilities of the Constitutional Court and the Supreme Court to prevent institutional conflicts and ensure the effective functioning of the judicial system of Ukraine. The report argues for a reassessment of case law and legislative clarity to strengthen the distinct but complementary roles of both institutions. By examining the interaction between the CCU and the SC, the paper sheds light on broader issues of judicial independence, constitutionalism, and the rule of law in Ukraine's developing legal system.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court, retrospective effect, constitutional jurisprudence, judicial review, legal interpretation, temporal sphere, rule of law.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается вопрос ретроспективного действия решений Конституционного суда Украины в разрезе их взаимодействия с судебной практикой Верховного суда. Особое внимание обращается на анализ юридической природы решений Конституционного Суда, обладающих обратным действием во времени, и их влияние на принцип правовой определенности. Рассматриваются ключевые проблемы, возникающие в связи с ретроспективным применением таких решений, в частности влияние на стабильность правоотношений и права человека. Проанализирована судебная практика и подходы Верховного Суда к выполнению решений Конституционного Суда, обладающих обратным действием во времени. Обозначены основные точки напряжения во взаимодействии двух судебных институций и их влияние на правоприменение. Во избежание юридической неопределенности, защиты конституционных прав граждан и обеспечения верховенства права предложены пути гармонизации практики этих судов.

Ключевые слова: обратное действие, Конституционный суд Украины, Верховный суд, обратное действие во времени, судебная практика, верховенство права, конституционные права.